

Biserica Evanghelică

„Sfântul Martin”

Braşov

Arheologie | Arhitectură | Restaurare

Archäologie | Architektur | Restaurierung

Evangelische Kirche

„Martinsberg”

Kronstadt

Daniela Marcu Istrate

PUBLICAȚIE FINANȚATĂ DE: DIRECȚIA JUDEȚEANĂ PENTRU CULTURĂ ȘI PATRIMONIUL NAȚIONAL BRAȘOV

FINANZIERUNG: KREISAMT FÜR KULTUR UND NATIONALES KULTURERBE KRONSTADT

Director / Direktor: Gheorghe Mitran

Organizator / Organisator

Asociația Culturală Hieronymus Brașov / Kulturverein Hieronymus Kronstadt

Parteneri / Partner

Muzeul de Etnografie Brașov / Ethnographisches Museum Kronstadt

Biserica evanghelică C.A. din România – Parohia Brașov / Evangelische Kirche A.B. Kronstadt

Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniul Național Brașov / Kreisamt für Kultur und Nationales Kulturerbe Kronstadt

Relevee de arhitectură / Architektur-Maßzeichnungen: Fekete Márta

Relevee și fotografii arheologice / Archäologische Maßzeichnungen und Fotografien:

Gabriel Izdrăilă, Angel Istrate, Daniela Marcu Istrate, Călin Șuteu

Fotografii: : Daniela Marcu Istrate, Mihály Ferenc, Árpád Udvardi,

Ortwin Hellmann, Thomas Șindilariu (fotografii din arhiva Institutului Transilvan Gundelsheim)

Text: Daniela Marcu Istrate, Ágnes Ziegler

Traducere în limba germană / Übersetzung ins Deutsche: Anca Tudose

Coperta 1: fotografie istorică cu Dealul Cetății, ilustrată sec. XX

Umschlag 1: Historische Fotografie mit dem Schlossberg, Postkarte 20. Jh.

Coperta 2: imagine din timpul cercetărilor arheologice, portalul de vest văzut din interior, pictură murală din sec. XIV

Umschlag 2: Ansicht von den archäologischen Arbeiten, Westportal: Innenansicht, Wandmalerei aus dem 14. Jh.

Design / Design: Irinel Merlușcă, Călin Șuteu (coperta/ Umschlag)

Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/89/1.5/S/60189, cu titlul „Programe postdoctorale pentru dezvoltare durabilă într-o societate bazată pe cunoaștere”.

ISBN 978-973-0-13579-4

BISERICA EVANGHELICĂ „Sfântul Martin” BRAȘOV

Arheologie, arhitectură, restaurare

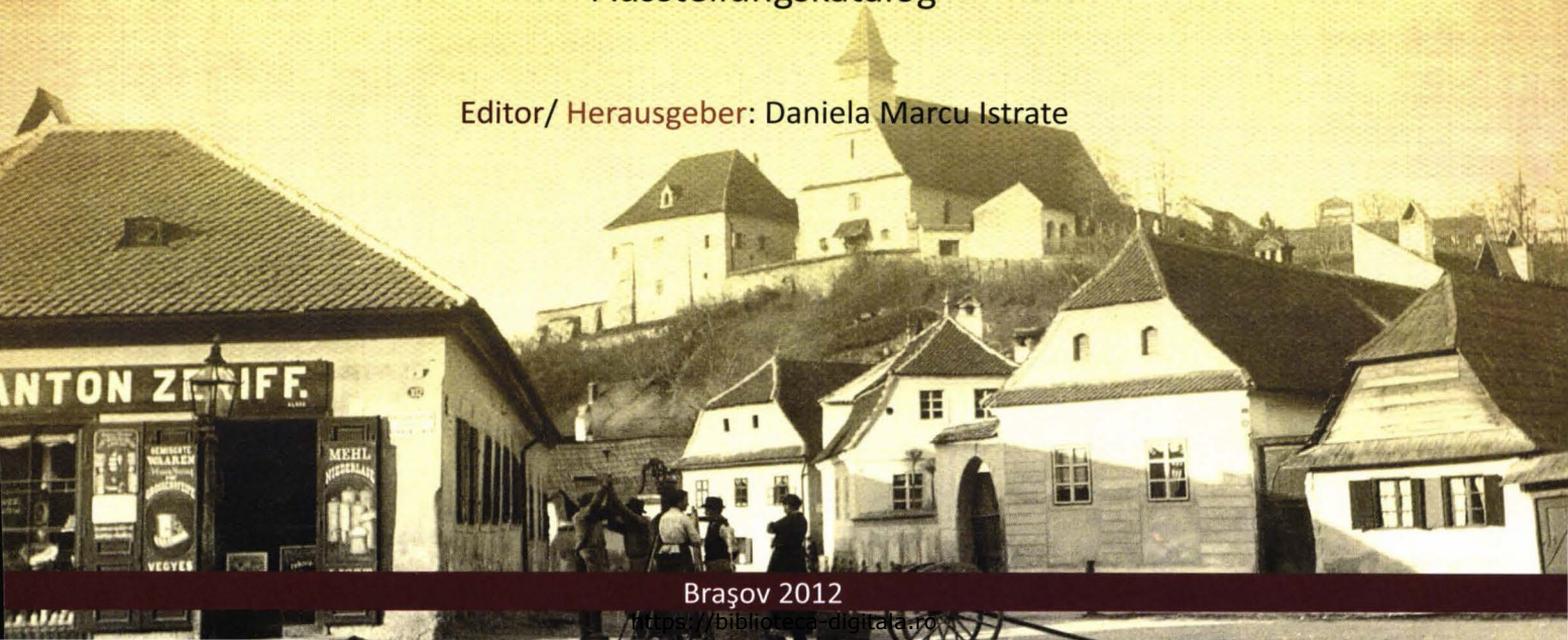
Catalog de expoziție

EVANGELISCHE KIRCHE Martinsberg KRONSTADT

Archäologie, Architektur, Restaurierung

Ausstellungskatalog

Editor/ Herausgeber: Daniela Marcu Istrate

Brașov 2012

<https://biblioteca-digitala.ro>

Motivație

Pe un promontoriu ce prelungește Dealului Cetății, pe care brașovenii îl cunosc sub denumirea de Martinsberg, se află micuța biserică dedicată, în epoca construirii sale, Sfântului Martin. Biserica evanghelică, aparținând Parohiei evanghelice CA Brașov, poate fi găsită pe strada Dealul de Jos la nr. 12. Trecătorul obișnuit nu va afla pentru moment la această adresă un spectacol promițător. Edificiul, care altădată domina împrejurimile împreună cu vechea casă parohială, este acum ascuns între numeroasele clădiri moderne care au ocupat în întregime dealul Sf. Martin. Dinspre principala cale de acces, abia altarul este parțial vizibil, cu o aparență mohorâtă datorată unei renovări din anii 60.

Cei care cunosc istoria locului știu însă că sub aspectul modest se ascunde de fapt o comoară: biserica își are începuturile certe în secolul al XIV-lea, și păstrează încă părți importante din acest trecut medieval. Adaosuri din secolele XV și XVI, uneori menționate în documente, și-au lăsat amprenta materială într-un loc sau altul, în această clădire extinsă până la dimensiunile actuale în jurul anului 1800.

Starea nu foarte bună a zidurilor și a mobilierului au determinat proprietarul să demareze în anul 2008 procedurile de restaurare: a fost prilejul pentru arheologi, istorici, istorici de artă și restauratori să se apropie de clădire și să-i descifreze toate secretele. Studiile și cercetările au folosit întocmirii unui proiect de restaurare, aflat în execuție în anul 2012. La capătul acestuia, biserica se va prezenta într-o haină nouă, care va oglindi echilibrat istoria ei multiseculară prin valorificarea multora dintre laturile până acum ascunse.

Pentru biserica Sfântul Martin, ultimii ani au fost așadar încărcăți de evenimente. Cercetătorii au dorit să împărtășească brașovenilor acest fapt, inițiind organizarea unei expoziții în care sunt prezentate succint toate studiile efectuate, de la primele relevee până la cele mai fine detalii ale restaurării. Deschisă la Muzeul Civilizației Urbane a Brașovului în toamna anului 2012, expoziția vă propune să redescoperiți unul dintre cele mai importante monumente istorice din Brașov, totodată componentă a patrimoniului cultural național: Biserica evanghelică din str. Dealul de Jos, construită ca și biserică catolică sub hramul Sfântul Martin. Un tezaur de istorie și artă care așteaptă de la noi toți – specialiști, autorități locale sau simpli trecători – susținere, promovare și valorificare.

Begründung

Die kleine ursprünglich dem Hl. Martin geweihte Kirche steht auf dem in Kronstadt (Braşov) als Martinsberg bekannten Berg, einer Verlängerung des Schlossbergs. Die evangelische Kirche Martinsberg ist eine Filialkirche der Evangelischen Kirche A.B. Kronstadt und hat als Postadresse str. Dealul de Jos 12. Vorläufig bietet die Kirche dem vorübergehenden Betrachter kein vielversprechendes Bild. Der früher den Martinsberg kennzeichnende Bau und das dazugehörige Pfarrhaus sind durch zahlreiche moderne Gebäude verbaut, die heute den Martinsberg bestimmen. Von der Zufahrt aus ist nur der Chor teilweise sichtbar, wobei eine Renovierung in den 60-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts diesem einen düsteren Anblick verliehen hat.

Dass jenseits des bescheidenen Erscheinungsbildes ein Schatz verborgen liegt, wissen diejenigen, die in der Geschichte der Gegend bewandert sind: Der Bau der Kirche kann mit Sicherheit im 14. Jahrhundert angesetzt werden, wobei wichtige mittelalterliche Elemente bis auf den heutigen Tag erhalten geblieben sind. Die aus dem 15. und 16. Jahrhundert in manchen Fällen urkundlich belegten Anbauten können stellenweise erkannt werden, wobei die Kirche um das Jahr 1800 auf ihre heutige Größe ausgebaut wurde.

Durch den schlechten Zustand der Mauern und der Möbel entschied der Eigentümer 2008 die Renovierungsarbeiten zu beginnen: dadurch haben Archäologen, Historiker, Kunsthistoriker und Restauratoren die Gelegenheit wahrgenommen, alle Geheimnisse dieses Baus zu entziffern. Die Studien und Forschungsarbeiten dienen einem seit 2012 laufenden Renovierungsprojekt als Grundlage. Nach Beendigung der Renovierungsarbeiten wird die Martinsberger Kirche ein neues Erscheinungsbild aufweisen, das ihre jahrhundertalte Geschichte widerspiegeln soll, indem viele der bisher verborgenen Elemente verwertet werden.

Für die Martinsberger Kirche waren die letzten Jahre dementsprechend ereignisreich. Indem die Wissenschaftler diese Ausstellung vorbereiten, die alle Studien kurz darstellt, von den ersten Maßzeichnungen bis hin zu den feinsten Details der Renovierung, sollen die Kronstädter in das Vorgehen mit einbezogen werden. Die im Herbst 2012 im Museum städtischer Zivilisation eröffnete Ausstellung lädt dazu ein, eines der wichtigsten historischen Denkmäler Kronstadts und Teil des nationalen Kulturerbes zu entdecken: die evangelische Kirche auf dem Martinsberg, die ursprünglich als katholische Kirche dem Hl. Martin geweiht worden war. Es handelt sich um einen Kulturschatz, der die Unterstützung, Förderung und richtige Nutzung unserer aller benötigt, seien es Fachleute, Behörden oder Laien.

Repere istorice

- Sec. XIV: construirea primei biserici de dimensiuni mici, o navă dreptunghiulară și o absidă probabil semicirculară
- „*Capela Beati Martini in monte Brassoviensi seu Corona exstructa*”: prima atestare documentară: în anul 1395 regele Sigismund de Luxemburg a făcut, cu ocazia șederii sale la Brașov, o danie anuală de 40 de guldeni pentru slujbe în capela cu hramul „Sf. Martin”
- 1427: capela “Sf. Martin” este menționată ca fiind în construcție
- 1521: inscripție pe unul dintre clopote „*Magister Andreas de brash, anno 1521*”
- 1529: sunt menționate lucrări de refacere din inițiativa lui Lucas Hirscher, judele primar al Brașovului. Cel mai probabil se referă la construirea unor încăperi pe partea sudică a bisericii, eventual la reparații curente
- 1559: inscripție pe portalul sudic
- 1764: deasupra frontonului vestic al bisericii s-a construit un turn scund, în care au fost amplasate clopotele și un ceas.
- 1795-1796: biserica a căpătat forma actuală, fiind prelungită spre est, după un proiect al arhitectului Carl Steiback

Historische Daten

- 14. Jh.: Bau der ersten klein angelegten Kirche mit rechteckigem Schiff und vermutlich halbkreisförmiger Absis
- „*Capela Beati Martini in monte Brassoviensi seu Corona exstructa*”: Erste urkundliche Erwähnung: Anlässlich seines Besuches in Kronstadt macht König Sigismund im Jahr 1395 eine Schenkung von 40 Gulden für den Gottesdienst in der dem Hl. Martin geweihten Kapelle.
- 1427: Die „Hl. Martins“ Kapelle wird als im Bau begriffen erwähnt
- 1521: Inschrift auf einer der Glocken „*Magister Andreas de brash, anno 1521*“
- 1529: Reparaturarbeit auf Veranlassung von Lukas Hirscher, Stadtrichter von Kronstadt, werden erwähnt. Wahrscheinlich handelt es sich um den Bau von Räumlichkeiten an der südlichen Mauer der Kirche oder um fällige Reparaturarbeiten
- 1559: Inschrift am Südportal
- 1764: Über der Westfront der Kirche wurde ein niedriger Turm errichtet, in dem die Glocken und eine Uhr eingebaut wurden
- 1795-1796: Die Kirche erhält ihre jetzige Form, indem sie nach einem Projekt von Carl Steinback nach Osten hin verlängert wird.

*Imagine de ansamblu cu biserica și casa parohială
Portalul laturii de sud, sec. XV
Latura de sud cu sacristia (stânga), latura de nord*

*Gesamtansicht mit Kirche und Pfarrhaus
Südportal, 15. Jb.
Südseite mit Sakristei (links), Nordseite*

Descrierea monumentului

Biserică sală cu un cor scurt, încheiat în trei laturi dintr-un octogon, prevăzut pe partea sudică cu o sacristie de dimensiuni mici. Fațada vestică este supraînălțată printr-un turnuleț.

- Edificiul conservă sectorul de vest al bisericii medievale construite în stil gotic în jurul anului 1400: fragmente din pereții de nord și sud, integral peretele de vest sprijinit la cele două colțuri prin contraforturi oblice.
- Partea de est a sălii și corul sunt edificate în 1795-1796, cele două faze de construcție diferențiindu-se vizibil la nivelul soclului și prin modul de tratare a pereților (zidărie din piatră pentru partea veche, medievală a bisericii, respectiv zidărie din piatră alternând cu rânduri de cărămidă pentru partea mai nouă).

Beschreibung des Denkmals

Hallenkirche mit einem kurzen Chor, auf drei Seiten durch ein Achteck abgeschlossen, mit einer kleinen Sakristei an der südlichen Seite. Die westliche Fassade ist durch einen niedrigen Turm erhöht.

- Der Bau umfasst den westlichen Teil der mittelalterlichen gotischen Kirche um das Jahr 1400: Fragmente der nördlichen und südlichen Wände, vollständig die westliche durch schräge Strebeifer gestützte Wand.
- Der östliche Teil der Halle und der Chor wurden von 1795 bis 1796 errichtet, die beiden Bauphasen unterscheiden sich klar am Sockel und durch die Ausführung der Wände (steinernes Mauerwerk für den alten mittelalterlichen Teil sowie abwechselnd Stein und Ziegeln als Mauerwerk im neueren Teil).

*Releveul fațadei de vest,
cu intrarea principală (Fekete Márta)*

*Maßzeichnung des Westseite mit
Haupteingang (Fekete Márta)*

Proiectul de restaurare

2008-2011: proiect de restaurare a Bisericii Sf. Martin, pe baza studierii amănunțite a clădirii de către arheologi, istorici, restauratori de pictură, piatră și lemn, sub coordonarea șefului de proiect, arh. Fekete Márta și a managerului de proiect, ing. Bodor Csaba (SC Linea SRL Sf. Gheorghe)

Ridicarea topografică a ansamblului: ing. Dimitriu Ștefan, Brașov
 Releveu de arhitectură: SC Linea SRL Sf. Gheorghe, arh. Fekete Márta
 Studiu geotehnic: SC Promer SRL, Sf. Gheorghe, geolog László Attila
 Expertiză-cercetare elemente de piatră cioplită: SC Ars Antiqua SRL, Târgu Mureș, restaurator Nagy Benjamin
 Expertiză tehnică structură: SC Linea SRL Sf. Gheorghe, ing. Bodor Csaba

Obiective

- punerea în valoare a clădirii ca monument de arhitectură, integrarea într-un circuit turistic
- crearea/reabilitarea unui spațiu pentru evenimente din viața comunității, dar și evenimente culturale care se adresează unui public mai larg: expoziții, concerte etc.

Das Restaurierungsprojekt

2008-2011: Restaurierungsprojekt der Martinsberger Kirche aufgrund der ausführlichen Studien von Archäologen, Historikern, Restauratoren für Malerei, Stein- und Holzarbeiten und koordiniert von Projektchef Architekt Fekete Márta und Projektmanager Ing. Bodor Csaba (SC Linea SRL Sf. Gheorghe)

Topographische Erhebung des Geländes: Ing. Dimitriu Ștefan, Kronstadt

Maßskizze: SC Linea SRL St. Georgen, Arch. Fekete Márta

Geotechnische Studie: SC Promer SRL St. Georgen

Wissenschaftliches Gutachten der Steinmetzarbeiten: SC Ars Antiqua SRL, Neumarkt, Restaurator Nagy Benjamin

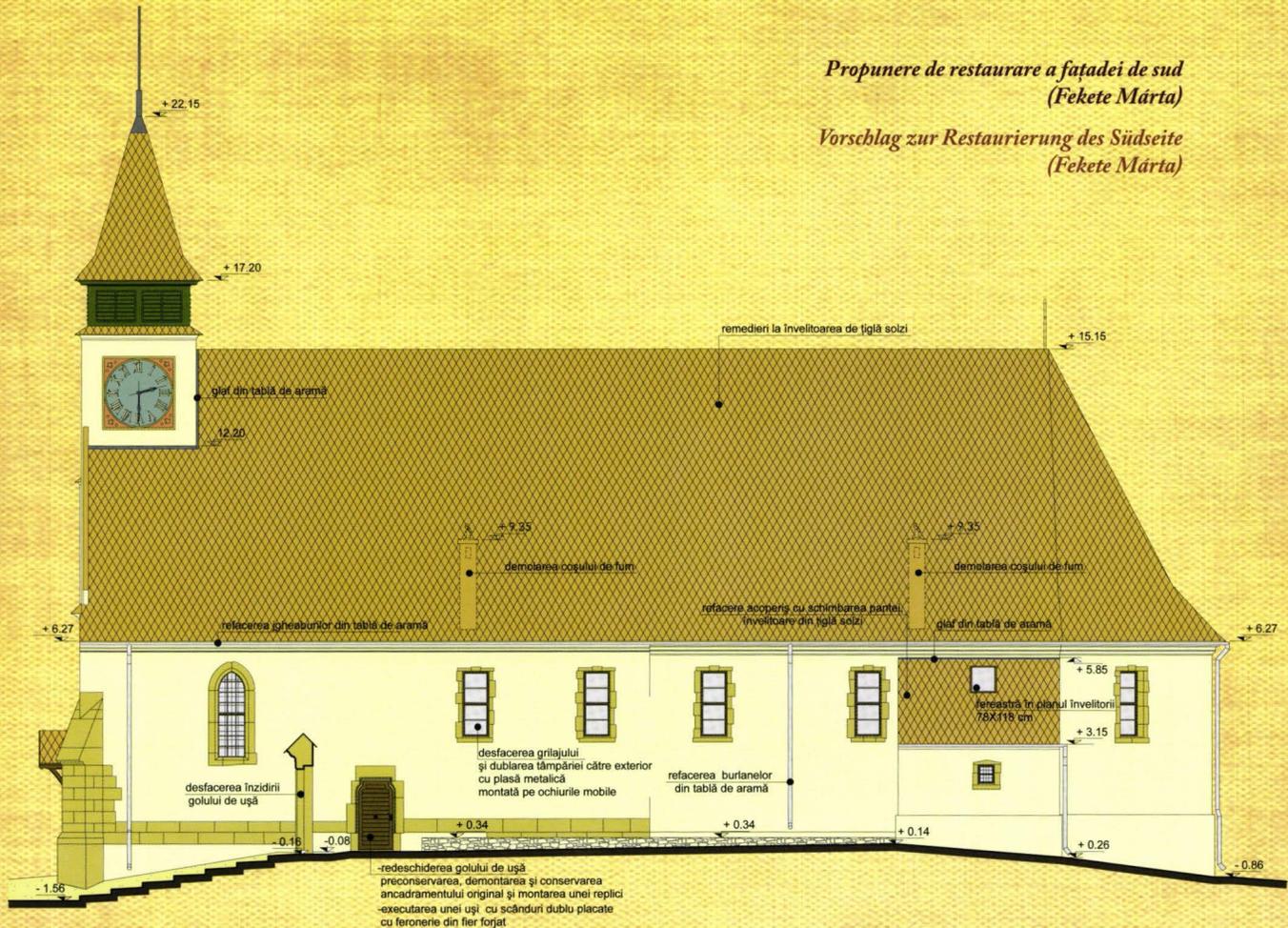
Technisches Struktur-Gutachten: SC Linea SRL St. Georgen, Ing. Bodor Csaba

Ziele

- Das Gebäude als Architekturdenkmal zur Geltung bringen und Erschließen des Geländes für touristische Zwecke
- Schaffen/Wiederherstellen eines Raumes für Anlässe des Gemeindelebens sowie für kulturelle Ereignisse, die sich an einen weiteren Kreis richten: Ausstellungen, Konzerte usw.

Propunere de restaurare a fațadei de sud
(Fekete Márta)

Vorschlag zur Restaurierung des Südseite
(Fekete Márta)

Proiectul de restaurare

Cercetările efectuate în cadrul proiectului de restaurare au permis reconstituirea detaliată a istoriei bisericii, cunoașterea stării tehnice dar și evidențierea unor elemente rămase ascunse, cum ar fi valoroase fragmente de picturi murale din secolul al XIV-lea. Cercetările au creat suportul pentru o abordare complexă a monumentului istoric, printr-un concept de restaurare care propune menținerea în mare a formei și a aspectului interior și exterior rezultat în urma extinderii clădirii din sec. XVIII.

Exterior: restaurarea componentelor artistice din piatră, restaurarea tâmplăriilor valoroase, reparații la profile de tencuială și învelitoare precum și tratarea unitară a paramentului prin retencuire; refacerea șarpantei de la sacristie. Degajarea unor ziduri exterioare pentru a extinde incinta bisericii, facilitând punerea în valoare și asigurând un circuit în jurul monumentului

Interior: refacerea nivelului inițial de călcare în zona navei și punerea în valoare a stâlpilor tribunei (soclu cu profilatură gotică), degajarea și restaurarea componentelor artistice din interior, amplasarea unei orgi restaurate în zona absidei, reabilitarea finisajelor deteriorate.

Restaurierungsprojekt

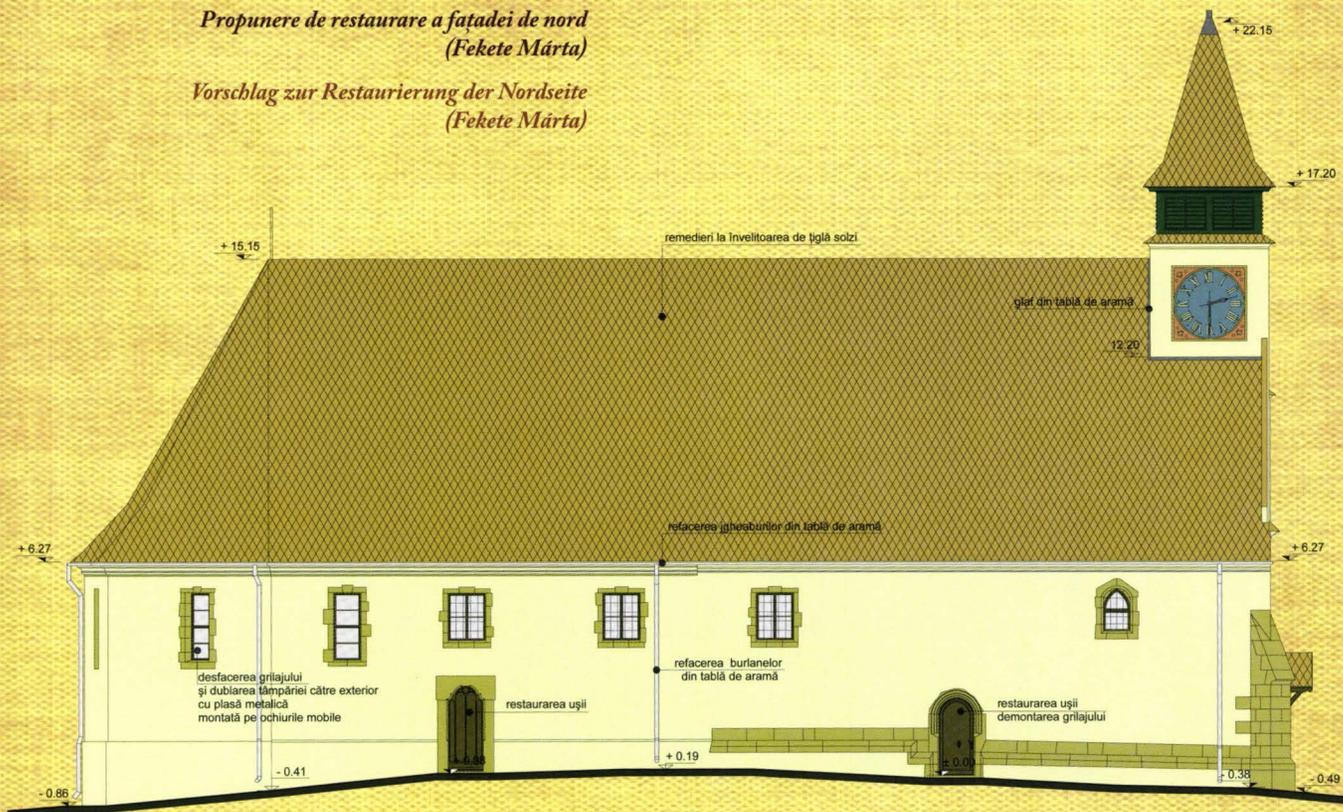
Die Studien innerhalb des Restaurierungsprojektes ermöglichten es, die Geschichte der Kirche ausführlich zusammenzustellen, ihren technischen Stand kennenzulernen und verborgene Elemente ans Licht zu bringen, wie z.B. kostbare Fragmente einer Wandmalerei aus dem 14. Jahrhundert. Die Studien bieten die Grundlage einer umfassenden Beschäftigung mit dem historischen Denkmal, indem das Restaurierungskonzept die Beibehaltung der jetzigen Form und der inneren und äußeren Gestaltung der Kirche als Folge der Ausbauarbeiten aus dem 18. Jahrhundert vorsieht.

Außen: Die Steinmetzarbeiten werden restauriert, ebenfalls die kostbaren Holzarbeiten, der Verputz wird wieder hergestellt, ebenso der Dachstuhl der Sakristei. Außenmauern werden freigelegt, um den Bereich um die Kirche auszuweiten und zur Geltung zu bringen sowie einen Rundgang zu ermöglichen.

Innenraum: Die ursprüngliche Bodenhöhe im Schiff wird wieder hergestellt, die Pfeiler der Empore werden zur Geltung gebracht, eine restaurierte Orgel wird in die Absis gestellt, Innenverzierungen werden wieder hergestellt.

*Propunere de restaurare a fațadei de nord
(Fekete Márta)*

*Vorschlag zur Restaurierung der Nordseite
(Fekete Márta)*

Cercetarea arheologică

Cercetarea arheologică a bisericii evanghelice Sfântul Martin din Braşov s-a desfășurat în două etape, în toamna anului 2008 și în primăvara anului 2009.

Obiective

- studierea evoluției clădirii bisericii în spațiu și în timp, stabilirea principalelor etape de construcție
- identificarea principalelor date tehnice necesare pentru întocmirea proiectului de restaurare: structura fundațiilor și cotele de fundare, calitatea terenului, istoria nivelului de călcare

Au fost realizate 18 săpături arheologice, în interior și exterior, în cursul cărora au fost studiate 9 structuri zidite, 68 de morminte și alte 4 complexe. Cercetarea arheologică a scos la lumină numeroase obiecte arheologice, care ne ajută în stabilirea cronologiei bisericii, îmbogățind totodată cunoștințele despre civilizația medievală a Brașovului.

Coordonator: dr. Daniela Marcu Istrate

Archäologische Forschung

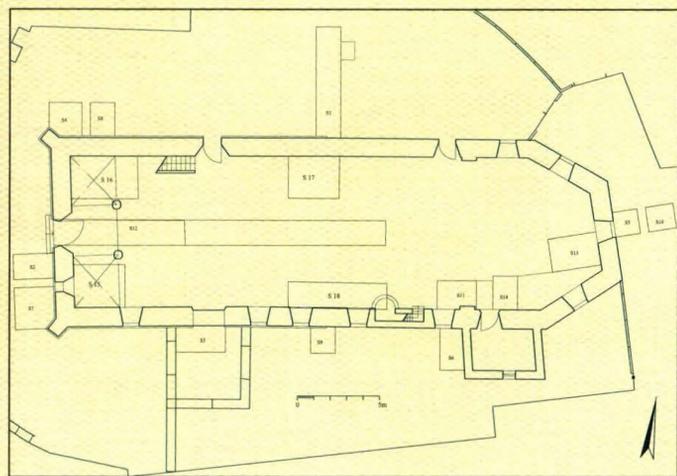
Die archäologischen Forschungen in der evangelischen Kirche Martinsberg in Kronstadt (Braşov) wurden in zwei Etappen im Herbst 2008 und Frühjahr 2009 durchgeführt.

Ziele

- Untersuchen der räumlichen und zeitlichen baulichen Veränderungen, Festlegen der wichtigsten Bauetappen
- Identifizieren der wichtigsten technischen Daten zum Entwickeln des Restaurierungsprojektes: Struktur und Tiefe des Fundaments, Beschaffenheit des Geländes, Geschichte der Bodenhöhe

Insgesamt wurden im Inneren und Äußeren der Kirche 18 archäologische Grabungen durchgeführt, während derer 9 gemauerte Strukturen, 68 Gräber sowie 4 weitere Komplexe untersucht wurden. Die archäologischen Forschungen hatten zahlreiche Funde zur Folge, die die Chronologie der baulichen Veränderungen dokumentieren, sowie unsere Kenntnisse über die mittelalterliche Zivilisation Kronstadts (Braşov) bereichern.

Herausgeber: Daniela Marcu Istrate

*Planul general al săpăturilor arheologice și imagini
din timpul cercetărilor exterioare*

*Allgemeiner Plan der archäologischen Grabungen und Ansichten
mit den Außenarbeiten*

Cercetarea arheologică

Biserica veche/medievală

Biserica Sf. Martin a fost construită pe un monticul stâncos: terenul natural este o stâncă roșcată, dură, care prezintă o înălțime maximă în zona altarului, coborând apoi mai mult sau mai puțin accentuat atât spre vest cât și spre est.

Biserica medievală a fost alcătuită dintr-o navă cu lungimea de 16,80 m, și o absidă de formă probabil semicirculară, ale cărei vestigii au dispărut complet la demolarea din secolul al XVIII-lea - datorită faptului că fundația era superficială ca adâncime. Fundațiile bisericii au fost construite în mod regulat din fragmente de piatră locală (în general de dimensiuni mici și medii), legate cu un mortar de var amestecat cu pietriș grosier, folosit în cantitate insuficientă. Elevația a fost construită parțial din blocuri de piatră.

Archaische Forschung

Die alte/mittelalterliche Kirche

Die Martinsberger Kirche wurde auf einem felsigen Hügel erbaut: das natürliche Gelände besteht aus einem rötlichen harten Felsen, dessen Spitze in der Altargegend liegt und der nach Osten und Westen mehr oder weniger steil abfällt.

Die mittelalterliche Kirche bestand aus einem 16,80 m langen Schiff und einer vermutlich halbrunden Absis, deren Überreste durch das wenig tiefe Fundament beim Abtragen im 18. Jahrhundert vollkommen verschwunden sind. Die Grundmauern der Kirche wurden aus kleinen und mittelgroßen Fragmenten des lokalen Steins errichtet, mit nicht ausreichendem Kalkmörtel und grobem Schotter befestigt. Der Aufriss wurde teilweise aus Steinblöcken errichtet.

Partea de nord a bisericii medievale
Nordseite der mittelalterlichen Kirche

Cercetarea laturii de vest a
bisericii medievale
Grabungen an der Westseite der
mittelalterlichen Kirche

Cercetarea arheologică

Groapă de provizii, sec. XIV

Pe latura de nord a bisericii a fost descoperită și cercetată integral o groapă de provizii medievală, folosită după abandonare ca groapă menajeră. În formă de pară, cu diametrul maxim de 2 m și adâncă până la – 2,60 m, groapa conținea foarte multe fragmente ceramice și aproximativ 30 de monede răvășite în straturile de umplutură, emise în ultimul sfert al secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea.

Portalul de sud al bisericii

În prima parte a secolului al XVI-lea biserica a fost prelungită spre sud, în dreptul navei, cu o construcție care astăzi nu se mai păstrează. Accesul din biserică se făcea printr-un portal cu ancadrament de piatră cu lintel sprijinit pe console, având inscripția „*hic fuit 1559*” (acum înzidit).

Archaeologische Forschung

Vorratsgrube, 14. Jh

An der Nordseite der Kirche wurde eine mittelalterlicher Vorratsgrube entdeckt und erforscht, die danach als Müllgrube genutzt wurde. Die Grube ist birnenförmig, mit dem größten Durchmesser von 2 m, bis zu 2,60 m tief. Die Grube enthielt viele Keramikfragmente und ungefähr 30 Münzen in den unterschiedlichen Füllschichten. Die Münzen wurden im letzten Viertel des 14. Jahrhunderts und am Anfang des 15. Jahrhunderts geprägt.

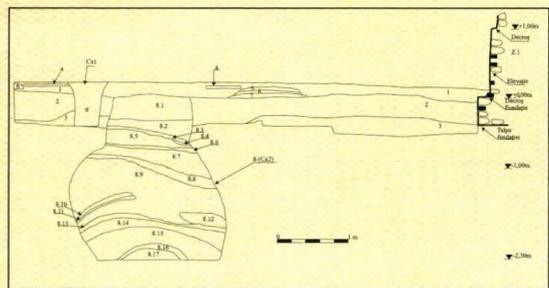
Südportal der Kirche

Die Kirche wurde in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts vom Kirchenschiff aus durch einen Teil, der heute nicht mehr steht, nach Süden hin verlängert. Von der Kirche aus wurde der Zugang durch ein Steinportal mit steinerner Einfassung mit auf Konsolen gestütztem Sturz, das die Inschrift „*hic fuit 1559*” trägt (jetzt eingemauert).

Detalii din timpul cercetărilor arheologice, cu fundațiile bisericii

Details vom Beginn der archäologischen Forschungen mit Grundmauern der Kirche

*Groapa de provizii: imagine generală și secțiune
Vorratsgrube: Gesamtansicht und Grundriss*

Portalul de sud, 1559

Südportal, 1559

Cercetarea arheologică *Archaologische Forschung*

Cimitirul medieval: în jurul bisericii și în interiorul acesteia s-a format un mic cimitir medieval, din care au fost cercetate 27 de morminte.

Cimitirul epocii moderne: în interiorul bisericii s-a dezvoltat un cimitir, în sec. XVII-XVIII: au fost identificate 41 de morminte, datate în mod special datorită numărului foarte mare de monede descoperite în stratul lor. În mod neobișnuit s-au păstrat într-o stare foarte bună sicriile din lemn: 6 dintre acestea au conservat inscripții în limba germană: anul (uneori ziua și luna) morții defunctului, precum și fragmente din psalmi). De asemenea, s-au păstrat relativ bine unele veșminte de înmormântare, în special acelea care conțin fire metalice.

Studiul antropologic: dr. Mihai Constantinescu și dr. Andrei Soficaru, Institutul de Antropologie Francisc Rainer al Academiei Române din București

Au fost analizate 52 de morminte, cu fragmente osteologice provenind de la cel puțin 54 de indivizi, fiind prelevate un număr de 785 de măsurători craniene pentru bărbați, femei și sub-adulți și peste 2000 de măsurători ale scheletului post-cranian.

Der mittelalterliche Friedhof: um die Kirche und im Inneren wurde eine kleiner mittelalterlicher Friedhof angelegt, 27 dieser Gräber wurden untersucht.

Friedhof der Moderne: Im Inneren der Kirche wurde in dem 17. und 18. Jahrhundert ein Friedhof angelegt, 41 Gräber wurden identifiziert, die vor allem durch den großen Münzfundus in den Erschichten datiert wurden. Die Holzsärge sind überraschend gut erhalten geblieben: 6 davon weisen deutsche Inschriften auf: das Todesjahr (manchmal Tag und Monat des Todesdatums) sowie Fragmente aus Psalmen. Einige Teile der Totenkleidung sind verhältnismäßig gut erhalten geblieben, vor allem jene, die Metallfäden enthalten.

Anthropologische Studie: Dr. Mihai Constantinescu und Dr. Andrei Soficaru, Anthropologisches Institut Francisc I. Rainer der Rumänischen Akademie in Bukarest

Analysiert wurden Skelette aus 52 Gräbern, wobei die Knochenfragmente von mindestens 54 Individuen stammten. Weiterhin wurden 785 Schädelmessungen von Frauen, Männern und Präadulten, sowie über 2000 Messungen des postkranialen Skeletts durchgeführt.

*Piatra de mormânt a preotului
Jacobus Tutius, 1719*

*Imagine de ansamblu cu
cercetările interioare. Prelevarea
fragmentelor de țesătură din
mormintele secolului al XVIII-lea*

*Grabstein des Pfarrers Jakobus
Tutius, 1719*

*Gesamtansicht der
Forschungsarbeiten im Inneren
der Kirche. Sicherung der
textilen Funde aus den Gräbern
aus dem 18. Jb.*

Materialul arheologic *Archäologische Fundstücke*

Cercetarea arheologică a scos la lumină un număr important de obiecte arheologice, cu ajutorul cărora a fost posibilă datarea în detaliu a transformărilor pe care le-a parcurs biserica din epoca construirii sale și până în prezent.

Dintre obiecte, relevante prin excelență sunt monedele: au fost descoperite 115 piese, cele mai vechi emise de regele Sigismund de Luxemburg (1386-1437), iar cele mai recente mărturisind refacerile dușumeliilor din lemn de la începutul secolului XX. Cele mai multe monede datează însă din secolul al XVIII-lea, fiind depuse ca ofrande (obolul lui Charon) în mormintele din interiorul bisericii.

Piese de port și podoabă: din inventarul mormintelor au fost recuperate câteva inele de deget din bronz și argint, ace de păr din metal și os (folosite de obicei pentru fixarea voalului), închizători de haină de tipul moș și babă (simple, din argint, cum sunt cele 13 piese din inventarul mormântului 17, sau piese de dimensiuni mai mari, din bronz aurit, cu decorație florală).

În epoca modernă erau des întâlnite veșminte cu fire de argint folosite în combinații variate, țesături simple sau articulate cu diferite tipuri de mărgelă, sau elemente prelucrate în spirală aplicate pe un suport probabil textil. Puținele fragmente păstrate ne oferă doar un crâmpel din bogăția și frumusețea acestor piese de port.

Die archäologischen Forschungen haben eine bedeutende Anzahl archäologischer Fundobjekte ans Licht gebracht, die eine genaue Datierung der Veränderungen ermöglichen, welche die Kirche von ihrem Erbauen bis heute durchgemacht hat.

Als wichtigste Fundobjekte nennen wir die Münzen: gefunden wurden 115 Münzen, die ältesten davon wurden von König Sigismund von Luxemburg (1386-1437) geprägt, die neuesten zeugen von den Reparaturarbeiten am Holzboden vom Anfang des 20. Jahrhunderts. Die meisten Münzen stammen aus dem 18. Jahrhundert und wurden als Obolus (Opfergabe an Charon) in die Gräber im Inneren der Kirche gelegt.

Gebrauchs- und Schmuckgegenstände: Aus den Gräbern wurden einige bronzene und silberne Fingerringe geborgen sowie metallene und aus Knochen bestehende Haarnadeln (gewöhnlich zur Befestigung des Schleiers gebraucht), Haftel zum Verschluss der Kleidung (einfach, silbern wie die 13 Stück aus dem Inventar des Grabes 17 oder größere Stücke aus vergoldeter Bronze mit Blumenverzierungen).

In der Moderne sind oft Kleidungsstücke mit silbernen Fäden in unterschiedlicher Kombination anzutreffen, einfache Stoffe oder mit unterschiedlichen Perlenverzierungen oder spiralförmig gearbeitete Elemente, die höchst wahrscheinlich auf einem Stoff befestigt waren. Die wenigen erhaltenen Fragmente bieten nur einen bescheidenen Einblick in die Vielfalt und Schönheit dieser Gebrauchs- und Schmuckgegenstände.

Restaurare piese / Restaurierung: dr. Radu Cordoș, Cădan Alin

Materialul arheologic Ceramica

O groapă de provizii cercetată pe latura nordică a bisericii ne-a oferit ocazia descoperirii unor piese unice în cultura materială medievală din Transilvania: două corpuri de iluminat, reconstituite prin prelucrarea a numeroase cioburi.

Piesele au aspectul unor cilindri traforați: elementul de bază a fost modelat pe roata olarului dintr-o pastă de calitate bună, apoi din pereți au fost decupate diferite figuri; pe contur se află suporturi pentru feștile, fixate în două registre. Este greu să ne imaginăm astăzi cum anume erau montate aceste piese, care era poziția lor sau ce fel de interior au iluminat, cândva în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Au funcționat oare în biserică, sau în casa parohială? Cert este doar faptul că au funcționat, după cum ne arată urmele de arsură păstrate pe pereții lor.

În același loc și venind din aceeași epocă, după cum ne asigură peste 30 de monede descoperite în apropiere, s-au aflat alte vase de o folosință de data aceasta casnică: o cană cu gura modelată în formă de floare, o oală cu toartă, ambele lucrate din pastă foarte bună, înălțate pe o roată rapidă și arse într-un cuptor cu tiraj oxidant. Frumusețea vaselor este dată în egală măsură de proporțiile echilibrate, de tehnica ce trădează un meșteșugar foarte priceput, dar și de luciul suprafețelor exterioare finisate prin lustruire.

Archaeologische Fundstücke Keramik

Indem wir eine Vorratsgrube auf der Nordseite der Kirche untersuchten, fanden wir für die mittelalterliche Kultur Siebenbürgens einmalige Gegenstände: zwei Lampen, die durch das Bearbeiten zahlreicher Scherben rekonstruiert wurden.

Die Stücke sind durchbrochene Zylinder: der Hauptteil der Lampe wurde auf der Töpferscheibe aus feinsten Tonpaste gedreht, danach wurden aus den Seitenteilen unterschiedliche Figuren ausgeschnitten, auf dem Rand sind mit zwei Registern befestigte Dochtbehälter angebracht. Es ist für uns heute schwer nachzuvollziehen, wie diese Lampen zusammengebaut wurden, wie sie angebracht waren oder welche Räume sie damals, in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, beleuchten sollten. Waren sie wohl für die Kirche oder eher für das Pfarrhaus gedacht? Fest steht, dass sie gebraucht wurden, wie die Brandspuren an den Seiten es bezeugen.

In derselben Vorratsgrube und aus derselben Zeit stammend, wie das die 30 in der Nähe gefundenen Münzen bezeugen, lagen andere Gefäße diesmal zum häuslichen Gebrauch: eine Kanne mit blumenförmiger Öffnung und ein Topf mit Griff, jeweils aus feiner Tonpaste hergestellt, auf einer schnellen Töpferscheibe gedreht und in einem Ofen mit oxidierendem Zug gebrannt.

Materialul arheologic Ceramica

Pe suprafața cimitirului se foloseau în toate epocile opaite pentru iluminat, sub forma unor mici farfurii sau castroane, cu sau fără cioc de scurgere a uleiului: mai multe piese de acest fel au fost reconstituite.

Restaurator ceramică: Lipot Ștefan

Archaische Fundstücke Keramik

Die Schönheit der Gefäße ist sowohl durch die ausgeglichenen Proportionen bestimmt, als auch durch die Herstellungstechnik und die geschliffenen Oberflächen, die einen sehr begabten Meister verraten.

Am Friedhof wurden während aller Zeitspannen Lampen gebraucht, die als Teller oder Schüsseln mit oder ohne Abflussöffnung geformt waren: mehrere dieser Stücke wurden wiederhergestellt.

Keramikrestaurator: Lipot Ștefan

Cană, oală, opaiț: sec. XIV

Pipă din lut alb, sec. XVI-XVII

Candelabru, sec. XIV

Kanne, Schüssel, Lampe: 14. Jb.

Pfeife aus weissen Ton, 16.-17. Jb.

Kronleuchter, 14. Jb.

Restaurarea textilelor arheologice

Prezența textilelor în mediul arheologic reprezintă în general o raritate, deseori de senzație: obiectele din mătase, catifea, bumbac sau lână supraviețuiesc sute de ani sub pământ numai în condiții excepționale. În cazurile fericite când supraviețuiesc, textilele permit o identificarea mai de-a-proape a porturilor și pieselor de îmbrăcăminte ale secolelor trecute, acestea fiind cunoscute de altfel doar din descrieri sau reprezentări.

Cercetarea arheologică din biserica Sf. Martin a adus la iveală o serie de piese textile provenind din morminte ale secolului al XVIII-lea. Majoritatea sunt piese din zona capului: găteți de cap, eșarfe, fundițe din mătase sau fragmente de veșminte, dantele metalice poziționate pe partea superioară a defunctului.

Piese recuperate au fost supuse unor proceduri treptate de curățare și stabilizare, iar din anul 2012 s-a demarat conservarea propriu-zisă, cu implicarea restauratoarelor de textile Eva Düllo (Berlin) și Hanna Grabner (Innsbruck).

Coordonator proiect: Ágnes Ziegler

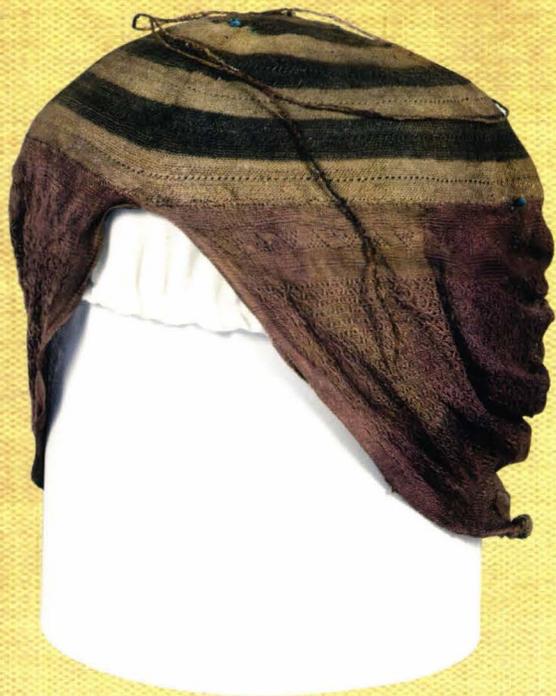
Restaurierung der archäologischen Textilien

Textile Fundstücke stellen im Bereich der Archäologie eher eine allgemeines Aufsehen erregende Seltenheit dar: Gegenstände aus Seide, Samt, Baumwolle oder Wolle bleiben nur unter besonderen Bedingungen hunderte von Jahren unter der Erde erhalten. Falls sie glücklicherweise erhalten geblieben sind, kann man anhand dieser Textilien die Kleidungsweise und Kleidungsstücke der vergangenen Jahrhunderte genauer untersuchen, weil gewöhnlich nur schriftliche oder bildliche Quellen dazu vorhanden sind.

Die archäologische Forschung in der Martinsberger Kirche hat einige textile Fundstücke aus den Gräbern des 18. Jahrhunderts ans Licht gebracht. In ihrer Mehrzahl handelt es sich um Kleidungsstücke der Kopfgegend: Kopfbedeckungen, Tücher, Seidenbänder oder Teile von Kleidungsstücken, metallene Spitzen, die auf der oberen Körperhälfte des Verstorbenen gefunden wurden.

Die Fundstücke wurden durch schrittweise Prozeduren gereinigt und stabilisiert, 2012 wurde unter Mitarbeit der Textilrestauratorinnen Eva Düllo (Berlin) und Hanna Grabner (Innsbruck) mit der eigentlichen Konservierung begonnen.

Projektkoordination: Ágnes Ziegler

Cercetarea de parament

Descoperiri: picturi murale din sec XIV-XV, pe o suprafață de cca 6 mp, într-o stare de conservare relativ bună; pictură florală renașcentistă, sec. XVII, s-a păstrat într-o proporție de 65-70% sub tencuielile actuale; inscripții în limba germană în navă, în jurul anului 1730

Propuneri pentru restaurare: decaparea și conservarea picturilor din sec XIV-XV, de pe latura nordică a navei; decaparea stratului renașcentist și a inscripțiilor din sec XVIII.

Restaurator: Kiss Loránd

Expertiză piese din lemn

Mobilierul din lemn al bisericii este foarte bogat: altarul monumental (zid, stucatură de ipsos, pictată și lemn), coroana din lemn a amvonului, numeroasele panouri pictate care decorează tribunele laterale precum și cele câteva strane au fost realizate în diferite momente ale secolului al XVIII-lea.

Cercetarea a descoperit existența mai multor straturi de pictură în cazul altarului și a panourilor din lemn ale tribunelor laterale, a stabilit starea de conservare și a recomandat procedurile cele mai potrivite pentru restaurarea și punerea în valoare a pieselor din lemn.

Restaurator: Mihály Ferenc

Paramentforschung

Funde: Mandmalereien aus dem 14.-15. Jahrhundert, auf einer Fläche von cca. 6 qm, in relativ gutem Konservierungszustand; Blumenmalerei aus der Renaissance, 17. Jahrhundert, in einem Anteil von 65-70% unter dem jetzigen Verputz erhalten geblieben; Inschriften in deutscher Sprache im Schiff, um das Jahr 1730

Vorschläge für die Restaurierung: Freilegung und Konservierung der Malereien aus dem 14.-15. Jahrhundert auf der Nordseite des Kirchenschiffes, Freilegung der Schichte aus der Renaissancezeit und der Inschriften aus dem 18. Jahrhundert.

Restaurator: Kiss Loránd

Gutachten der Holzelemente

Die Holzmöbel der Kirche sind zahlreich und breitgefächert: der monumentale Altar (Mauer, gemalte Gipsstuckatur und Holz), die Holzkrone der Kanzel, zahlreiche gemalte Tafeln zur Verzierung der Seitenemporen sowie das geringe Gestühl wurden zu unterschiedlichen Zeitpunkten im 18. Jahrhundert gefertigt.

Die Forschungen ergaben mehrere Schichten Malerei auf dem Altar und den Holztafeln der Emporen, haben den Konservierungsstand festgestellt und die geeignetesten Prozeduren zur Restaurierung und zum Hervorheben der Holzteile empfohlen.

Restaurator: Mihály Ferenc

Altarul construit în 1730 de către pictorul Stephan Schuler (în locul unui altar din 1685)

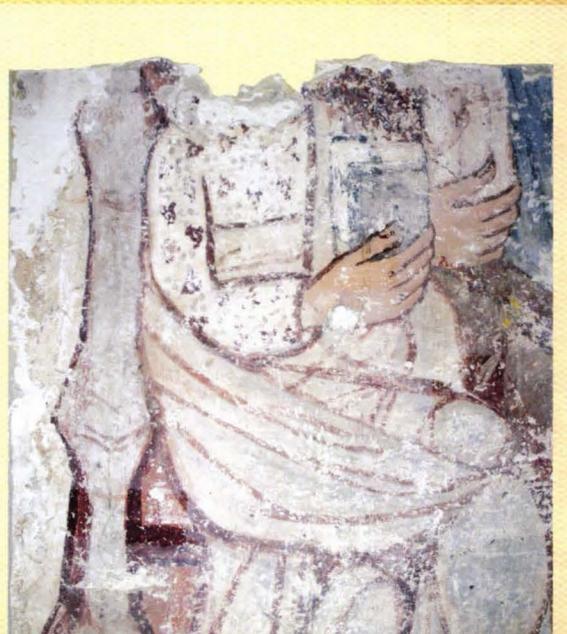
Detaliu cu figura apostolului Petru

Pictură din secolul al XIV-lea aflată sub tencuielile actuale

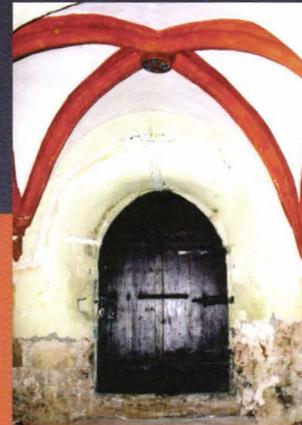
Altar, 1730 von dem Maler Stephan Schuler gebaut (anstelle des Altars von 1685)

Detail mit der Figur des Apostels Petrus

Malerei aus dem 14. Jb. unter dem jetzigen Verputz

Arheologie | Arhitectură | Restaurare

Archäologie | Architektur | Restaurierung

Asociația Culturală Hieronymus, Braşov
office@hieronymus.ro | www.hieronymus.ro

Biserica evanghelică C.A. din România – Parohia Braşov
Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniul Național Braşov
Muzeul de Etnografie Braşov

ISBN 978-973-0-13579-4

Muzeul de
Etnografie
Braşov

<https://biblioteca-digitala.ro>